

Васьо Мар`яна Михайлівна
студентка групи ДО-1м,
спеціальність 012 «Дошкільна освіта»,
Мукачівський державний університет
Чекан Оксана Іванівна
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти,
Мукачівський державний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЯ

У статті проаналізовано теоретико-методичні засади дослідження мовленнєвої діяльності дошкільників із порушенням мовлення. Визначено, що філософське розуміння мовленнєвої діяльності пов'язується зі спілкуванням людини, її активністю, творчим перетворенням середовища, інтеграцією в соціум.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, діти дошкільного віку, мовленнєвий розвиток.

Спостереження за динамікою наукових досліджень у проблемному полі мовленнєвої діяльності дають можливість стверджувати, що простежується постійна увага до зазначеної тематики з боку вчених різних галузей науки.

Різні аспекти мовленнєвої діяльності досліджувались філософами, соціологами, психологами, лінгвістами, педагогами. Цій проблемі присвячені роботи філософів (М. Бахтін, А. Брудний, Е. Маркарян, Ф. Михайлова, Б. Шорохова, М. Ярошевський та ін.), лінгвістів (Д. Баранник, І. Білодід, В. Гумбольдт, Ф. де Соссюр, О. Шахнарович, Л. Щерба, Н. Юр'єва та ін.), психолінгвістів (Є. Верещагін, І. Зимня, Л. Калмикова, О. Леонтьєв, Т. Рябова та ін.), психологів (Л. Виготський, С. Рубінштейн та ін.), лінгводидактів (А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гавриш, Н. Луцан, Є. Пассов, В. Скалкін, Т. Ушакова та ін.), логопедів (О. Вінарська, О. Грибова, В. Глухов, Л. Єфименкова, Б. Ковшиков, Р. Левіна, Є. Соботович, В. Тарасун, Л. Халілова, С. Шаховська, М. Шеремет та ін.).

Аспекти мовленнєвої діяльності в спілкуванні розглянуто в працях А. Вербицького, В. Дружиніна, Г. Ксенофонтової, В. Куніциної, С. Нікітчиної, Г. Щукіної та ін. Аналізу спільності рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності присвячено роботи В.Ільїна, З.Кличнікової,

С. Толкачової і т. д. Діяльнісний підхід до вивчення мовленнєвих процесів відображено в дослідженнях В. Артемова, Л. Дергачової, М. Жинкіна, М. Красногорського, О. Леонтьєва, О. Соколова, Р. Тонкової-Ямпольської та ін. Питання формування та розвитку мовленнєвої діяльності у дітей із тяжкими порушеннями мовлення досліджували О. Вінарська, О. Грибова, В. Глухов, Л. Єфименкова, Б. Ковшиков, Р. Левіна, Є. Соботович, В. Тарасун, Л. Халілова, С. Шаховська, М. Шеремет та ін.

Проте, незважаючи на поглиблену розробку проблеми мовлення й мовленнєвої діяльності, виступає вся складність і непослідовність її вирішення: термінологічна строкатість, широкомасштабність та багатоваріантність розумінь ученими її теоретичних засад.

Дискусійні положення, які існують із цього приводу, свідчать про важливість та актуальність проблеми для різних наукових галузей, зокрема логопедії. Не втрачає актуальності твердження М.Жинкіна про те, що різні дисципліни, зокрема, «мовознавство у всіх аспектах.., фізіологія в галузі проблем, пов'язаних із діяльністю другої сигнальної системи, фізика в розділі акустики, логіки, і, нарешті, психологія – кожна з цих галузей знань, ідучи своїми шляхами та дорогами, вивчають однаковий об'єкт – мовленнєву діяльність, але кожна розглядає її зі свого боку, вирішуючи свої певні завдання, виокремлює свої точки зору на істотні характеристики. При цьому виникає потреба не лише в принципових, філософських положеннях, які є загальними, але й у спеціальній розробці теорії питання, заснованої на системі фактів, що досить широко та глибоко охоплює матеріал, який вивчається для того, щоб можна було б зробити важливі практичні висновки [3]».

Мовленнєву діяльність вчені визначають як: 1) єдність «мови» та «мовних здібностей» (Ф. де Соссюр); 2) дві взаємопов'язані сторони одного явища – мовленнєвої діяльності, що нерозривно пов'язує «мову» та «мовлення» (Бодуен де Куртене); 3) «специфічний прояв людської поведінки» (Е. Косеріу); 4) сукупність процесів висловлювання та розуміння (Л.Щерба); 5) процес використання людиною мови для спілкування (О.Леонтьєв); 6) один із універсальних, загальних механізмів культури, які діють при будь-яких проявах людської скооперованої соціальної активності (Е. Маркарян) тощо.

Розглянемо філософський аспект мовленнєвої діяльності. Філософи М. Бахтін, А. Брудний, А. Коршунова, Е. Маркарян, Ф. Михайлова, Б. Шорохова, М. Ярошевський трактують мовлення як діяльність людини, яка проявляється в спілкуванні з іншими людьми, як вираження і передачу думок засобом мови. Завдяки мовленнєвій діяльності в розумі певної людини відображення світу постійно поповнюється та збагачується тим змістом, що відтворюється в суспільному розумі, пов'язується з досягненнями всієї

практики та культури людства. Професор Е. Маркарян підводить мовленнєву діяльність під поняття «діяльність», розрізняючи при цьому два аспекти: аспект актуалізації механізмів, завдяки яким стимулюється, програмується та здійснюється активність суб'єктів дії, та аспект «суто діяльності», який відображає різні ділянки та форми людської активності. Для здійснення певної задачі включаються в дію різноманітні мовленнєві механізми, які виражають мотивацію діяльності, що задає ціль і слугує засобами її здійснення. Аналіз цих механізмів дає можливість зрозуміти, яким чином стимулюється, направляється та здійснюється діяльність [5].

Отже, філософське розуміння мовленнєвої діяльності пов'язується зі спілкуванням людини, її активністю, творчим перетворенням середовища, інтеграцією в соціум.

Щодо мовознавчого розуміння мовленнєвої діяльності, то варто відзначити, що В. Гумбольд та Ф. де Соссюр першими висловили думку про мову як діяльність.

Уперше звернувся до наукового дослідження мовленнєвої діяльності людини В. фон Гумбольдт. Саме йому належить ідея мовленнєвої діяльності та розуміння мови як ланки, що з'єднує соціум та людину [1].

Він зазначав, що вивчення мови має здійснюватися у тісному зв'язку зі свідомістю й мисленням людини, культурою й духовним життям етносу (народу, нації). Слово – це не відображення предмета, а його осмислення, тому воно є еквівалентом не предмета, а його розуміння в акті мовної творчості [8].

Учень В. фон Гумбольдта Г. Штейнталь, – на відміну від свого вчителя, який розглядав мову в динаміці, як частину психічної діяльності людини, суспільне явище, – розумів її тільки як процес. Мовознавець О. Потебня визначав мовленнєвий акт як явище винятково психічне, однак зазначав, що мова, слово вносить у цей акт культурний соціальний початок [1].

Найчіткіше розмежування поняттям «мова» та «мовлення» дає швейцарський лінгвіст Ф. де Соссюр, який вводить поняття «мовленнєва діяльність». Учений розмежовує поняття мова («langue») як абстрактну надіндивідуальну систему, мовну здібність («faculte du langage») як функцію індивіда. Ф. де Соссюр термін «мовна здібність» використовує у двох значеннях. З однієї сторони, він зазначає, що природним для людини є не мовленнєва діяльність як говоріння, а здібність створювати мову, тобто систему диференційованих знаків – відтак наголошення на вродженість здібності. З іншої сторони, вчений зазначає, що над діяльністю різних органів існує здібність більш загального порядку, яка керує знаками і яка є мовною здібністю, а здібність артикулювати слова здійснюється лише за допомогою зброї, створеної та запропонованої колективом, тобто мови [6].

Мовна організація людини передбачає виявлення змісту та організації «лінгвістичного архіву» носія мови. Виділяють такі компоненти мовних знань: фонетичний компонент – ментальна підсистема еталонів звуків мови; «внутрішній лексикон» – семантичні поля, що мають центр та периферію; граматичний компонент – зберігання процедурних знань морфологічної та синтаксичної зв'язності лексичних одиниць; семантичний компонент – альтернативні моделі мовної поведінки з урахуванням соціального статусу, ролі особистості та контексту комунікативної ситуації [7].

Отже, з діяльністю Ф. де Соссюра прийнято пов'язувати концептуальне розмежування мови («langue») та мовлення («parole»), тобто вважати мову ідеальною сутністю, а мовлення – матеріальним явленням. Факти мовленнєвої діяльності наявні як у первісних народів, так і у розвинутих, культурних націй, тоді як мова уявляється лише найважливішою частиною мовленнєвої діяльності. Мова є соціальним продуктом, сукупністю необхідних умовностей, котрі приймаються певним колективом з метою забезпечення реалізації, функціонування здатності до мовленнєвої діяльності, яка існує у будь-якого носія мови. Ф. де Соссюр переконаний, що “природною для людини є не мовленнєва діяльність як промовляння, а здатність створювати мову, тобто систему диференційованих знаків, які відповідають диференційованим поняттям”. Таким чином, мова є соціальним продуктом, результатом соціального зв'язку між індивідами. Більш того, мова – це готовий продукт, який ніколи не передбачає певного попереднього наміру і свідомо здійснює лише діяльність класифікації. Існування мови стає можливим завдяки наявності того, хто говорить, тому втрачає сенс теза про самостійне буття мови як певної сутності [7].

На думку Ф. де Соссюра, мова як позачасове явище не проявляє лінійних властивостей. Елементи мови не передують, а слідує один за одним, співіснують, знаходячись у просторі принципово інших типів відносин. Відношення між елементами мови вчений назвав поняттям «мовної цінності або вагомості» («value»). Ці відносини одночасні й ієрархічні, співвідлеглі одне одному. Такий тип одночасних та ієрархічних відносин між одиницями Ф. де Соссюр вважає системою, протиставляючи її лінійному характеру відносин у мовленні. На думку вченого, мовлення в силу своєї тимчасової природи, є лінійним однонаправленим потоком знаків. При цьому мовленнєва діяльність є суб'єктивною, цілеспрямованою діяльністю, яка дозволяє упорядкувати знаковий досвід та застосовувати його в конкретних ситуаціях [7].

Діючими чинниками в індивідуальному акті мовної діяльності є психічне явище (породження в мозку поняття і відповідного йому звукового образу), фізіологічний процес (мозок передає імпульси органам мовлення, відповідно

звуковим образам) і, нарешті, суто фізичний процес (поширення звукових хвиль). Такий круговорот мовлення повторюється в кожному діалозі чи полілозі. Він складається з трьох частин: зовнішньої (звукової хвилі), внутрішньої (асоціативне породження понять і відповідних їм звукових образів), психічної частини і частини непсихічної, активної і пасивної частини. Активним є все те, що імпульсується асоціюючим центром. Локалізована в розумі психічна частина називається ученим езекутивною (виконуючою), тобто такою, що активно проявляється, і рецептивною (сприймаючою), або такою, що пасивно сприймає. Круговорот мовлення не може не супроводжуватися такою немаловажною властивістю людини, як здатністю, спроможністю асоціювати, координувати певну частину знаків, актуальних для даної мовної ситуації як ланку цілісної системи мовотворення. Ця властивість має виключне значення для організації мовотворення як системи [7].

«Вивчення мовної діяльності, – зазначає Ф. де Соссюр, – розпадається на дві частини: одна з них має своїм предметом мову, тобто щось соціальне за своєю суттю і незалежне від індивіда; це наука суть психічна; друга,— другорядна, має предметом індивідуальну сторону мовної діяльності, тобто мовлення, включаючи говоріння: вона – психофізична [7]».

Отже, указавши на вододіл між мовою і мовленням, учений не виключає взаємозв'язку між ними. Мова потрібна для мовлення, щоб останнє виконувало всі належні йому операції. Мовлення ж потрібне для того, щоб установилась мова. Говорячи про них у діахронному плані, Ф. де Соссюр вважає, що мова формується з мовлення. Поштовхом до змін у її розвитку є трансформації у мовленні, мова інтерпретується, з одного боку, як знаряддя, а з другого, – як продукт мовлення.

Найбільш ґрунтовну характеристику мовленнєвої діяльності дає Л. Щерба. У своїй роботі „О трояком аспекте языковых явлений и эксперименте в языкознании” відомий лінгвіст розглядає мовленнєву діяльність, мовну систему і мовний матеріал.

Під мовленнєвою діяльністю вчений розуміє процеси говоріння та розуміння. При цьому Л. Щерба підкреслює, що процеси розуміння, інтерпретації знаків є не менш активними, ніж процеси вимови звуків, говоріння (оскільки ми розуміємо те, про що ніколи раніше не чули). Л.Щерба зазначає, що «цей механізм, ця мовленнєва організація людини не може порівнюватися із загальним мовленнєвим досвідом (говоріння та розуміння) даного індивіда, а має бути своєрідною переробкою цього досвіду [8]».

Другим аспектом учений вважає мовну систему – перш за все, словник і граматику. На думку Л. Щерби, «правильно складені словник і граматика

повинні вичерпувати знання певної мови». Дослідник підкреслює, що мовна система проявляється в індивідуальних мовленнєвих системах [8].

Третій аспект, на думку вченого, – мовний матеріал. Це «не діяльність окремих індивідів, а сукупність усього, про що говоримо та розуміємо в певній ситуації в ту або іншу епоху життя даної суспільної групи. На мові лінгвістів це – тексти... [8]».

Отже, відносини між мовленнєвою діяльністю та мовним матеріалом мають наступний характер: мовленнєва діяльність не тільки створює мовний матеріал, а й несе в собі зміни мовної системи, що свідчить про їх тісний взаємозв'язок та взаємообумовленість.

Щерба Л. відмічає, що мовленнєва діяльність зумовлюється складним мовленнєвим механізмом людини, або психофізіологічною мовленнєвою організацією індивіда. Ця мовленнєва організація не є підсумком мовленнєвого досвіду (говоріння і розуміння), а є його своєрідною переробкою, соціальним продуктом, що відтворює індивідуальні прояви мовної системи за умов використання мовного матеріалу [8].

Учений розмежовує механізм (мовленнєву організацію людини) і процес (мовленнєву діяльність), а також процес (мовленнєву діяльність) і продукт (мовний матеріал). Л. Щерба вводить поняття «психофізіологічної мовленнєвої організації індивіда», що разом із мовленнєвою діяльністю, яку вона зумовлює, представляє соціальний продукт. Учений наголошує на системності мови, підкреслюючи, що це – певна соціальна цінність, яка є єдиною та загальнообов'язковою для всіх членів конкретної суспільної групи відповідно до умов її життя.

Таким чином, дослідник представляє три аспекти дослідження мовних явищ як альтернативу сосюрівській дихотомії мови й мовлення: *мовні системи* – словник і граматики, які встановлюються на підставі всіх актів продукування мовних одиниць та їх розуміння в певну епоху життя конкретної суспільної групи; *мовний матеріал* як сукупність всього, що висловлювалося та було сприйнятим цією групою; *мовленнєву діяльність* як безпосередньо процеси висловлювання (говоріння) та розуміння, зумовлені складним мовленнєвим механізмом, або іншими словами, – психофізіологічною мовленнєвою організацією індивіда.

Залевська О. висловила думку про те, що в концепції Л. Щерби наявний ще й четвертий аспект – *мовленнєва організація* як готовність індивіда до мовлення, яка має статус механізму, тоді як мовленнєва діяльність є процесом. Дослідниця обґрунтовує свою думку, акцентуючи увагу на наступних моментах:

1) мовленнєва організація людини є не пасивною скарбницею знань про мову, а динамічною функціональною системою;

2) підкреслюється постійна взаємодія між процесом переробки й упорядкування мовленнєвого досвіду та його продуктом (тобто нове в мовленнєвому досвіді, чого не існувало в межах системи, проте зумовлює її перебудову, а кожен наступний стан системи слугує підґрунтям для порівняння під час подальшого опрацювання мовленнєвого досвіду);

3) названі положення створюють базу для трактування мовленнєвої організації людини як самоорганізованої системи [4].

Таким чином, мовознавчий аспект мовленнєвої діяльності переконливо доводить існування мовної та мовленнєвої діяльності в їх тісному взаємозв'язку.

Психологічний аспект у теорії мовленнєвої діяльності представлений дослідженнями Л. Виготського, О. Леонтьєва, О. Лурія, С. Рубінштейна та ін. Він був започаткований Л. Виготським, який трактував мовлення з позиції діяльності, умотивованості, евристичності, соціальної та предметної обумовленості. Вчений розробив оригінальну фазово-ступеневу теорію процесу продукування мовлення, покладену в основу моделей породження висловлювання послідовниками його вчення. Крізь всі роботи видатного вченого проходить думка про те, що в основі мотивації до мовленнєвої діяльності лежить потреба у спілкуванні. Потреба ініціює мотивацію, але одночасно з виникненням потреби, з'являється й емоція [2].

Подальший розвиток ідей Л.Виготського представлено в роботах А. Богуш, Л. Венгера, В. Грідіна, О. Запорожця, О. Леонтьєва та ін. Автори наголошують на існуванні не лише прямого зв'язку між мотиваційно-емоційним компонентом мовленнєвої діяльності та лексико-семантичною складовою реалізації мовленнєвої програми, а й зворотного зв'язку, що проявляється у впливовості власних слів на емоційний стан людини та подальшу мотивацію її діяльності.

Аналіз робіт українських та зарубіжних учених (В.Виноградов, Ф. Гольдман-Ейслер, В. Грідін, А. Дібнер, Г. Колшанський, Дж. Маль, Е. Носенко, Ч. Осгуд, П. Симонов, Н. Смирнова, М. Станкевич, А. Уфімцева, Д. Шмельов та ін.) дає підстави стверджувати, що основним та рушійним чинником мовленнєвої діяльності людини є потреба у спілкуванні; досягаючи певного рівня, потреби породжують мотиви, які утворюють складну мотиваційну систему, що складає основний елемент у фазовій структурі мовленнєвої діяльності; паралельно з мотивами виникають емоції, що відіграють певну регулятивну роль у діяльності людини.

Отже, при реалізації мовленнєвої дії виокремлюються наступні етапи:

1. Підготовка висловлювання. На цьому етапі відбувається осмислення мотивів, потреб, цілей, здійснюється ймовірнісне прогнозування результатів висловлювання на основі минулого досвіду з урахуванням обстановки. Ці рішення завершуються складанням плану висловлювання, маючи різний ступінь узагальнення або конкретності. Успіх мовленнєвої дії залежить від рівня сформованості мовленнєвих умінь та навичок.

2. Структурування висловлювання. Здійснюється вибір слів, розташування їх у необхідній послідовності, граматичне конструювання. За словами А.Ксенофонтової, цей етап є найменш дослідженим у системі мовленнєвої дії, оскільки до сих пір остаточно нез'ясованими залишаються механізми відбору слів та їх граматичного оформлення.

3. Перехід до зовнішнього мовлення. Простежується процес звукового та графічного оформлення висловлювання. Цей етап визначає позитивний або негативний результат висловлювання. Результати мовленнєвої дії оцінюються за результатами сприйняття, тобто зворотного зв'язку.

Сприйняття мовлення включає наступні стадії: перехід від акустичного або графічного коду до коду внутрішнього мовлення, розшифрування синтаксичних структур, граматичних форм, розуміння загального плану висловлювання, задумів та мотивів висловлювання, оцінка отриманої інформації, розуміння вибору форми та мовних засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белянин В. П. Психолінгвістика : учебное пособие / В. П. Белянин. – 2-е изд. – М.: Флинта, 1999. – 227с.
2. Выготский Л. С. Этюды по истории поведения / Л. С. Выготский, А. Р. Лурия – М.: Педагогика-Пресс, 1993. – 224 с.
3. Жинкин Н. И. Механизмы речи / Н. И. Жинкин. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1958. – 370 с.
4. Залевская А. А. Введение в психолінгвістику / А. А. Залевская. – М.: Рос-сийск. гуманит. ун-т, 1999. – 382 с.
5. Маркарян Э. С. Системное исследование человеческой деятельности / Э. С. Маркарян // Вопр. философии. – 1972. – № 10. – С. 12-21.
6. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 426 с.
7. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М.: Прогресс, 1977. – 695 с.
8. Щерба Л. В. О тройком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Звегинцев В. А. История языкознания 19-20 веков в

очерках и извлечениях / Л.В. Щерба . – М.: Просвещение, 1965. – С. 361-373.

The article analyzes theoretical and methodical principles of research of speech activity of preschool children with speech impairment. It is determined that the philosophical understanding of speech activity is associated with human communication, its activity, creative transformation of the environment, integration into society.

Key words: speech activity, children of preschool age, speech development.

УДК 373.3.011.3-051:37.013.78

Ганькович Я.О.
студентка 1 курсу магістратури,
спеціальність 013 «Початкова освіта»,
Мукачівський державний університет

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті обґрунтовано важливість соціально-педагогічної діяльності вчителя початкових класів сучасної Нової української школи; акцентовано увагу на соціокультурній спрямованості навчально-виховного процесу початкової школи та професійних та особистісних якостях сучасного вчителя.

Ключові слова: діяльність, педагогічна діяльність, соціалізація, соціально-педагогічна діяльність, Нова українська школа, компетентності школяра.

Події, які відбуваються в сучасному суспільстві викликають потребу дослідження та вивчення становлення людини в соціумі, її ставлення та побудову взаємовідносин в колективі. Сучасне суспільство характеризується «відкритістю», розвиненістю, незалежністю, виступає системою, яка постійно змінюється. Його багатofакторність та різноспрямованість передає впливи на молоде покоління, несучи водночас як позитивні можливості для їх подальшого розвитку, так і певний негативний вплив на майбутнє покоління. Виходячи з цього, виникає потреба у розробці, підборі наукових основ соціалізації і виховання дітей та молоді у взаємозв'язку та єдності, соціальної корекції [7].

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>